

KUHU KUULUB EESTI KEEL?

Helle Metslang

Tänapäeva eesti keele professor

Iga olendi, asja, nähtuse olemusse kuulub ta koht maailmas, suhe teiste omataolistega, kuuluvus mingisse rühma, klassi, liiki või perekonda. Suhteid võib olla mitmesuguseid ja need ilmnevad kokkukuuluvate nähtuste ühe- või teistsugustes ühisjoontes. Nii on ka keelte uurimisel leitud, et neid saab rühmitada selle põhjal, kas nad on omavahel suguluses; kas nad on sarnased oma üldise ülesehituse poolest; kas nad on mingite sarnasuste tõttu lähedased naabruses kõneldavatele keeltele. Need kolm vaatenurka – geneetiline, tüpoloogiline ja areaalne kuuluvus – aitavad selgust luua rohkem kui 6000 maailma keele seas ja on olulised ka eesti keele puhul. Kuhu siis kuulub tänapäeva eesti keel ja mida on tal ühist teiste keeltega?^[1] Keskendume nendele küsimustele vastuseid otsides peamiselt keelte grammatilise ehituse võrdlemisele.

KUST TULEVAD KEELTE SARNASUSED?

Üheks sarnasuste allikaks on keelte **sugulus**. Eriti lähisugulaskeeled (eesti keele puhul kõik läänemeresoome keeled) on omavahel sarnased nii sõnavara kui ka grammatilise ehituse poolest. Saame üldjoontes aru

[1] Tänapäeva eesti keele all mõtleme eesti keelt sel kujul, nagu emakeelsed kõnelejad seda 20.–21. sajandil üldiselt tunnevad ja kasutavad ning mis sisaldab erinevaid allkeeli, nagu normitud kirjakeel, suulised ja kirjalikud registrid, kuid mitte murdeid.

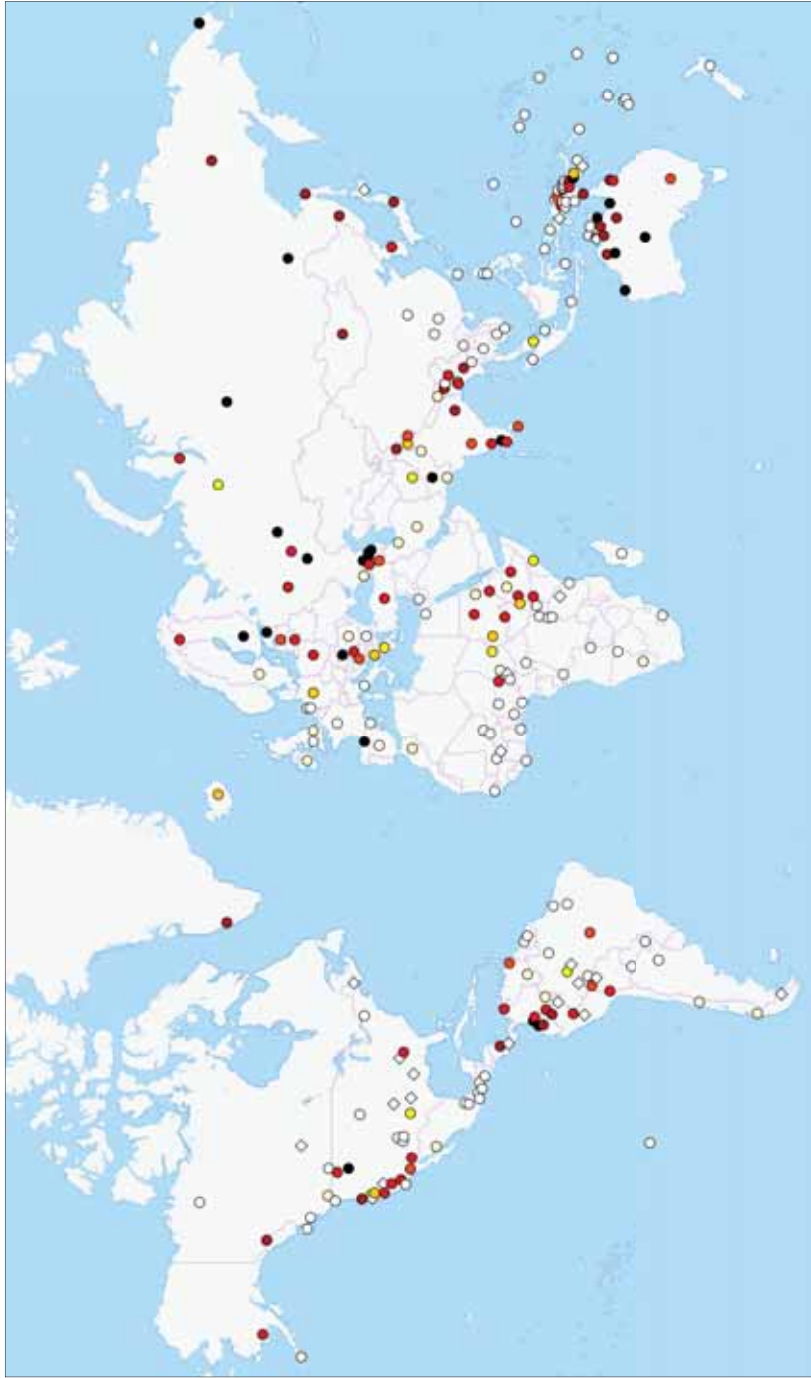
soomekeelsest kõnest, aga ka näiteks liivi- või vadjakeelsest. Pole probleem mõista, mis üritus on *Kielitieteen päivät* või kes on *opettaja*. Kaugematest sugulaskeeltest on juba raskem aru saada, ühiseid sõnu on vähem ja needki on ajaloos erinevalt muutunud (näiteks kätt tähistavad ühist päritolu sõnad on eesti ja soome *käsi*, saami *giehta*, komi *ki*, handi *köt*). Struktuursed ühisjooned ilmnevad aga abstraktsemal moel. Üheks selliseks on soome-ugri keelte puhul käänete rohkus. Joonisel 1 on toodud kaart keeletüpoloogia atlasest „World Atlas of Language Structures online“ (WALS 2013). Kään-derohkeimaid keeli märkivad mustad sõõrid on seal näiteks ungari, eesti, soome, mordva ja udmurdi keele kohal.

Teiseks sarnasuste allikaks on **keelte kasutajate kokkupuuted**: laenatakse sõnu, võetakse eeskuju teiste keelte vormimallidest, tähendus- ja funktsiooninihetest. Ilmekaid tõlkelaene leidub fraseoloogias, näiteks väljend *hundipass(i) (andma)* on tulnud eesti keelde vene väljendi *volčij passport*, väljend *Rootsi kardinad* saksa *schwedische Gardinen* eeskujul (Vakk 1984: 54–55). Sama toimub ka grammatikas: keelekontaktide käigus laenatakse võtteid grammatiliste tähenduste väljendamiseks. Üheks näiteks on tulevikutarindid (Dahl 2000; Metslang 1996), nagu eesti *saama*-tarind (*oli, on ja saab olema*), mis meenutab saksa *werden*-futuurumit ja on ilmselt selle järgi loodud (vrd sks *was war, was ist, was wird sein?*). Soome keeles aga on *tulla*-futuurumitarind (*on ollut, on ja tulee olemaan*), mille eeskujuks on tõenäoliselt rootsi *komma att*-futuurum.

Ka muudes Euroopa keeltes on näha, et tulevikutarindite arendamisel on tõenäoline mõne olemasoleva võtte levimine keelekontaktide kaudu, mistõttu on ühes piirkonnas levinud üks mall, teises teine. Tuleviku abiverbid algse tähendusega 'tulema' on levinud laiemalt Skandinaavias, tähendusega 'minema' (nagu inglise *is going to*) Lääne-Euroopas, tähendusega 'tahtma' (nagu inglise *will*) Põhja-Euroopa germaani keeltes ja Balkanil (Dahl 2000). Sellisele sarnaste struktuurijoonte levikule tugineb areaaltüpoloogiline vaatenurk keeleteaduses, mis püüab leida seoseid struktuurisarnasuste ja keelekollektiivide geograafilise läheduse vahel.

Kolmandaks võivad keeltes toimuvad protsessid olla sarnased, ilma et keeltele mingit kokkupuudet oleks. Keelte muutumises on täheldatud **üldisi tendentse**, millest morfosüntaksis on üks olulisemaid grammatiseerimine ehk grammatikavahendite kujunemise protsess. Selle tüüpjuhtumiks on sõnade kasutusvõimaluste muutumine, mille käigus nende algne tähendus tuhmub ja selle asemele tuleb grammatiline funktsioon (vt Metslang

Joonis 1. Käänete arv keeltes (Iggesen 2013). Must sõõr märgib keeli, kus on suurim käänete arv (10 või rohkem)

2006a). Üks grammatisatsiooni taustaks olevaid tüüpilisi tähendusnihkeid on ruumis liikumise ümbermõtestamine ajas liikumiseks; sellel põhineb liikumisverbide muutumine tuleviku abiverbideks. Nii on 'tulema' ja 'minema' tähendusega verbide kasutamist tulevikuverbina täheldatud paljudes eri maailmajagude keeltes (Heine, Kuteva 2002: 75–78, 161–163). Määrava artikli kujunemise põhiliseks allikaks paljudes keeltes on asesõna tähendusega 'see' (Heine, Kuteva 2002: 110); ka eesti *see* kaldub vahel käituma artiklina (vt Pajusalu 1997).

Eri mõjurid võivad üksteist toetada: sugulaskeeled puutuvad omavahel kokku, nii nagu eesti ja soome keel; kontaktkeelte sarnased muutused toetuvad üldistele muutustendentsidele. Mitme alternatiivse arengutee seast valivad kontaktkeeled sageli sama variandi.

Jääb siiski ka võimalus, et sarnasus on **juhuslik**, vähemalt meie seniste teadmiste põhjal. Selline on nt eesti ja baski keele käänderohkus (vt joonis 1).

KEELTE RÜHMITAMISEST KEELESUGULUSE PÕHJAL

Keelesuguluse järgi jaotatakse keeli mitmetasandilise hierarhia alusel. Eesti keel kuulub soome-ugri keelkonna läänemeresoome keelerühma koos liivi, vadja, vepsa, isuri, soome ja karjala keelega. Suurem osa Euroopa keeltest kuulub indoeuroopa keelkonda, näiteks germaani (saksa, rootsi, hollandi jt), romaani (prantsuse, itaalia, hispaania jt), slaavi (vene, ukraina, poola, horvaadi jt) või balti (läti, leedu) keelte hulka.

Mida on eesti keele ehituses ühist teiste läänemeresoome keeltega? Sarnane on peaaegu kogu keelesüsteem: käänamis- ja pööramissüsteemid, lause põhistruktuur jne. Keelerühmale omaste joontena tõusevad esile näiteks astmevaheldus (*tuba : toa : tuba*, vrd soome *tupa : tuvan : tupaa*); 'olema' abil moodustatav täis- ja enneminevik (*on elanud, oli elanud*; vrd soome *on elänyt, oli elänyt*); kaks põhilist infinitiivi, üks *t*-tunnuseline (eesti *ajada*, soome *ajaa*, vepsa *ajada*) ja teine *m*-tunnuseline (eesti *andma*, soome *antamaan*, karjala *antamah*); totaalse (täis-) ja partsiaalse (osa-) vaheldumine eri lauseliikmetes: sihitises (*Ostsin raamatu/raamatut*), aluses (*Vanaemal on hallid juuksed / halle juukseid*), määrustes (*Olen siin töötanud aasta/aastaid*), öeldistaites (*Ta on mu parim sõber / mu parimaid sõpru*).

KEELTE RÜHMITAMISEST STRUKTUURISARNASUSTE PÕHJAL:
KEELETÜPOLOOGIA

Pikk traditsioon on keelte jaotamisel selle järgi, kuidas nad vormistavad sõnade grammatilisi tähendusi: sõnale liidetavate lõppude, sõnakuju muutmise või eraldi abisõnadega. Selle järgi on eristatud kolme põhilist rühma: aglutineerivad, flekteerivad (fusioonikeeled) ja isoleerivad (analüütilised) keeled.

Aglutineerivates keeltes moodustuvad sõnavormid selgete piiridega osadest, näiteks türgi keele sõnavorm *dişçilerimin* koosneb osadest *diş-* (hammas), *-çi-* (tegija), *-ler-* (mitmuse tunnus), *-im-* (minu), *-in* (genitiivi lõpp) (Matthews 2007: 13). Flekteerivates keeltes sisaldub ühes sõnaosas rohkem kui üks tähendus, nt ladina sõnavormi *feminarum* 'naiste' lõpp *-arum* sisaldab tähendusi 'mitmus' ja 'genitiiv'. Isoleerivates keeltes, näiteks hiina keeles, on tähendusüksusteks eri sõnad. Lause *Nad teevad kodutööd* kõlab järgmiselt:^[2]

tā men zài zuò zuòyè
ta MITMUS nüüd tegema kodutöö

Päris puhtal kujul neid tüüpe ei leidu, igas keeles leidub kõiki jooni, kuigi erineval määral. Soome-ugri keeled on üldiselt aglutineerivad, fusiooni on suhteliselt palju mõnes läänepoolses keeles, nagu eesti, liivi ja saami. Eesti keeles tuleb juurde ka analüütilist väljendusviisi. Abisõnad nagu ära aitavad väljenduda selgemalt, tasakaalustamaks fusiooniga kaasnevat vormi selgusetust (vrd sõna *kala* käänat lausetes *Kass sõi kala* ja *Kass sõi kala ära*). Nii on eesti keeles esindatud kõik kolm vormimoodustusviisi: aglutinatsioon (sõnavormid liigenduvad selgeteks osadeks: *lauda-de-le*), fusioon (mitmuse osastava lõpp *-sid* väljendab nii mitmust kui ka osastavat käänat: *pesa-sid*) ja analüütilisus (mitmesõnalised vormid: *olen elanud*; kaassõnaühendid: *laua peale*; abiverbidega ühendid: *pidi elama* jm).

Tänapäeva keeletüpoloogias ei ole tervikkeelte tüüpideks jaotamine (terviklik tüpoloogia) enam keskne, selle asemel on suundunud üksikute tunnusjoonte ja struktuuride uurimise ja tüübistamise poole (osaline tüpoloogia). Kui kõrvutatakse näiteks keelte grammatiliste aegade süsteeme,

[2] http://dictionary.sensagent.com/Analytic_language/en-en/

siis vaadeldakse, mis kujuga on mineviku ja tuleviku ajavormid, mis abiverbidega moodustuvad täis- ja enneminivik ('olema' või 'omama'), mis abiverbidega tulevikutarindid. Tüpoloogiliselt lähedased on keeled, millel on kimp ühesuguseid tunnusjooni ja struktuure. Kuivõrd keelte sarnastumise juures on oma roll geograafilisel lähedusel, viib selline lähenemisviis tüpoloogilise vaatenurga kokku areaalsega.

KEELTE RÜHMITAMISEST SARNASTE STRUKTUURIJOONTE LEVIKU
PÕHJAL: AREAALNE TÜPOLOOGIA

Geograafilise ja kultuurilise läheduse alusel kujunenud ühisjoontega keeled moodustavad keeleliidu. Tuntuim on Balkani keeleliit, kuhu kuulub geneetiliselt lähemaid ja kaugemaid keeli, nagu albaania, bulgaaria, kreeka, makedoonia, rumeenia, serbia. Eesti keele seisukohalt pakuvad huvi kaks keeleliste ühisjoonte kuhjumise ala: kitsamalt Läänemere ümbrus, laiemalt kogu Euroopa.

Euroopa keeled: SAE, Standard Average European

Euroopa keeleliidu otsingute juured on 20. sajandi esimeses pooles, kui Ameerika keeleteadlane Benjamin Lee Whorf võttis Põhja-Ameerika indiaanlaste keeli uurides kasutusele standardse keskmise Euroopa keele mõiste: "Kuna inglise, prantsuse, saksa või teiste Euroopa keelte võrreldavate tunnuste vahel on väga väikesed erinevused, võimalikeks (kuid kaheldavaiks) eranditeks balti-slaavi keeled ja keeled, mis ei kuulu indoeuroopa keelte hulka, siis olen need ühendanud ühte rühma, millele annan nimeks SKE või "standardne keskmine Euroopa keel." (Whorf 2010: 257). Euroopa keskmine standard (*Standard Average European* (SAE)) oli Whorfi tegevuses pigem kõrvalprodukt, kuid selle on kasutusele võtnud Euroopa keelte uurijad. Euroopa keeltele omaste joonte (nimetatud ka euroversaalideks ja europanismideks), SAE ja Euroopa keeleliidu otsingud jätkuvad tänaseni.

Praegune tuntuim SAE-käsitlus põhineb saksa lingvisti Martin Haspelmathi (2001) esitatud 12 morfosüntaktilisel tunnusjoonel, mis leiduvad enamikus kesksetes Euroopa keeltes ja puuduvad või on haruldased mujal. Ühisjooned said tõenäoliselt alguse esimese aastatuhande teisel poolel suure rahvasterändamise ajal Euroopa kultuuriala kujunemise alguses.

Joonis 2. Euroopa keelte SAE liikmelisuse määrad (Heine, Kuteva 2006: 133)

SAEse kuuluvus on astmeline. Haspelmath on jaotanud Euroopa keeli SAE suhtes, võttes aluseks üheksa tunnusoone kaheteistkümnest. SAE tuumosa moodustavad saksa ja prantsuse keel, millel on kõik üheksa joont. Kaheksa joonega kuuluvad SAE-keelte hulka hollandi, hispaania, portugali, itaalia, sardi ja albaania keel, seitsme tunnusoonega inglise, rumeenia ja kreeka keel, kuuega rootsi, norra, islandi ja tšehhi keel, viiega ungari, poola, vene, ukraina, bulgaaria, sloveeni, serbia, läti ja leedu keel. Edasi tuleb

pikem vahe, kahe või vähema tunnusega jäävad SAEst välja kõmri, iiri, baski, bretooni, malta, gruusia, armeenia, soome, eesti jm keeled (joonis 2). Nagu näha, kuuluvad SAE-keeled indoeuroopa keelte hulka, ainsaks erandiks ungari keel. Teiselt poolt ei ole mitte kõik indoeuroopa keeled SAE-keeled, välja jäävad näiteks keldi keeled, nagu kõmri, iiri, bretooni keel.

Kui kaugel on SAEst eesti keel? Vaatleme mõningate SAE tunnusoonte esindatust eesti keeles, võttes arvesse ka käimasolevaid muutusi (vt Metslang 2009).

1. EESTI KEELES LEIDUB KOLM SAE TUNNUSJOONT (viimane on küll Haspelmathi andmetes puuduvaks märgitud).

- **Pronoomeniga relatiivlause**, milles nimisõna täiendav kõrvallause järgneb sellele ja algab käänduva siduva asesõnaga (nt inglise *who*, *whose*, *whom*). Asesõna kääne näitab, mis funktsioon sellel kõrvallausel on, näiteks lauses *Äratasin tudengi, kes oli tukkuma jäänud* on nimetavas käändes *kes* alus.

- **Võrdlutarindi seostamine partikliga**, nagu inglise *than* (*bigger than an elephant*). See tunnusoont on eesti keeles esindatud *kui*-võrdlutarindiga (*suurem kui elevant*). Samas on meil olemas ka konstruktsioon, kus võrdlusalus on seestütlevas käändes (*elevandist suurem*).

- **Võrdlutarindi seostamine partiklipaariga**, nagu saksa *so ... wie* (*so groß wie ein Elephant*). Eesti vastav partiklipaar on *nii ... kui* (*nii suur kui elevant*).

2. EESTI KEELES ILMNEVAD NIHKED SAE JOONTE SUUNAS, mida tõenäoliselt toetavad kokkupuuted keeltega, kus need jooned on olemas.

- **Määratud ja määramata artikleid** eesti keeles ei ole, kuid just suulises kõnes on märgata arengut artiklite kujunemise suunas (vt Heine, Kuteva 2006, 97–139; Pajusalu 1997). Sõnad *see* ja üks lausetes *Kuhu see vanaema nii kauaks jääb?* ja *Üks tüdruk tõi sulle ühe raamatu* täidavad samalaadseid ülesandeid nagu inglise *the* ja *a*.

- **HAVE-täisminevik**. Omamisverb nagu inglise *have* ('omama') eesti keeles täismineviku abiverbiks ei ole, täisminevikku moodustatakse verbiga *olema* (*ma olen ostnud*). Kui aga vaadelda seda joont laiemalt kui omamiskonstruktsioonil põhinevat täisminevikutarindit, siis võib märgata eesti keeles, eriti suulises kõnes, kaasaminekut Euroopa keeltes leviva

tendentsiga omamisminevikutarindi (possessiivse perfekti) suunas (Lindström, Tragel 2010; Heine, Kuteva 2006: 24, 157–182). Omamist väljendab näiteks lause *Mul on pilet*, analoogiline täisminevikutarind on lausetes *Mul on pilet ostetud* ja *Mul on õpitud*.

- **Kogejat** (osalist, kes midagi tajub või tunneb) tähistav nimisõna on tavaliselt nominatiivis. Kahest võimalikust kogejalause struktuurist (nagu eesti keeles *Ma külmetan* ja *Mul on külm*) eelistavad SAE-keeled esimest, kus kogejat vormistab lause alus (*I am cold*). Eesti keelele on omasem teine tüüp, kus kogeja on mingis muus käändes (*Peetrite meeldib teater. Peetrite õnnestus kaugushüpe*). Siiski on tegelikus keelekasutuses märgata nominatiivse kogeja levimist (Erelt, Metslang 2008). Senised andmed nende nihete kohta pärinevad kirjakeele korpusest ja kohati on äratuntav kontaktkeelte mõju, nt soome mall lauses *Peeter õnnestus kaugushüppes*.

- **Kesksõnaga passiiv**. SAE-keeltele on omane passiivitarind, mis koosneb kesksõnast ja *olema*-verbist ning kus aktiivilause objekt muutub grammatiliseks subjektiks (*you are invited*). Eesti keelele on põliselt omane umbisikuline tegumood, mis säilitab sihitise (*mind*) (*Mind kutsuti külla*). Siiski levib keelekasutuses ka sihitist aluseks (*ma*) muutev passiivitarind (*Ma olen külla kutsutud*) (vt nt Torn-Leesik 2009: 82–85).

3. EESTI KEELES TÄIESTI PUUDUVATEST SAEJOONTEST olgu siinkohal toodud üks näide.

- **Eitav asesõna koos jaatava verbivormiga**, nagu inglise *Nobody comes*. Sellist kombinatsiooni (*Mitte keegi tuleb*) eesti keeles ei esine ja pole ka märke olemasoleva eitust topeldava tarindi (*Mitte keegi ei tule*) väljavahetamisest.

Kui vaadata läbi kõik kaksteist SAE tunnusoont, on tulemus selline: kolm tunnust on eesti keeles olemas, viie tunnuse puhul toimub areng SAE-päraste joonte suunas ning neli tunnust puuduvad. Sellega teeb eesti keel kaasa mujalgi Euroopas toimuvaid nihkeid SAE-päraste joonte suunas, kahandades ühtlasi läänemeresoomepäraste joonte esindatust. Enamikku neist protsessidest saab täheldada ka soome keele puhul. (Metslang 2009)

Keelte tegelikkus on muidugi rikkalikum kui SAE või WALSi aluseks olevad eristused. SAE-käsituse kriitikas on välja toodud, et see põhineb kirjakeelte staatilistel kirjeldustel, ei arvesta paralleelseid vormivõimalusi ja keele varieerumist ning kategoriseerib tunnuseid mustvalgelt: tunnusoone kas on keeles olemas või seda ei ole. Ammendava ülevaate saamiseks oleks

vaja arvestada ka keeltes toimuvaid arenguprotsesse, paralleelvariante ja mittekirjakeelseid allkeeli. (Heine, Kuteva 2006; van der Auwera 2011)

Muud Euroopa ühisjooned

Nägime, et tänapäeva eesti keeles on toimumas SAE-päraseid jooni levi-tavad nihked. Samalaadseid protsesse on täheldatud muudiski Euroopa keeltes (vt Heine, Kuteva 2006: 253–257). Samas levitavad Euroopa keeltes toimuvad muutused ka muid ühiseid struktuurijooni. Peatume eesti keele puhul kahel: possessiivsel perfektil ja uute modaalverbide kujunemisel.

Possessiivse perfekti korral väljendab sama tarind nii omamist kui ka täisminevikku, nagu inglise näidetes *I have a book* ja *I have written a book* ning eesti näidetes *Mul on pilet ostetud* ja *Mul on õpitud*. Sellist arengut on täheldatud ka muudes Läänemere areaali keeltes, näiteks läti keeles (*Viņam viss jaubija izteikts* 'Tal oli juba kõik öeldud') või põhjavene murdekeeles (*U menja ruka poraneno* 'Mul on käsi vigastatud' (Seržant 2012)). Ka Tal-linna trammis hakkab silma venekeelne meeldetuletus sama, tõenäoliselt eestimõjulise tarindiga *U tebja bilet kuplen?*

Possessiivse perfekti arengus on täheldatud nelja etappi, illustreerime neid eesti näidetega (vt Heine, Nomachi 2010; Lindström, Tragel 2010).

I. Tarind väljendab ainult omamissuhet, omaja (*mul*) on elusolend: *Mul on raamat*.

II. Kasutusele tuleb tulemuslikkust väljendav perfekt sihiliste verbidega, nagu *lugema*, *ostma*: *Mul on raamat loetud*. Selle taustal on säilinud ka omamissuhe (raamat on minu valduses).

III. Omamise tähendus kaob, tarindisse tulevad ka sihitud verbid, nt *käima*, mis omamist ei märgi: *Mul on seal käidud*. Subjektiks (*mul*) on elusolend nagu eelmisteski etappides.

IV. Omamisminevikutarindit saab kasutada ka elutu subjektiga, nagu *raamat* või *cursor*. See etapp pole eesti keeles veel päris kätte jõudnud erinevalt näiteks inglise keelest, kus HAVE-perfekti saab moodustada iga-suguste lausetega (*my cursor has disappeared*, vrd **Mu kursoril on kaduma mindud*). Siiski on selle etapi perfektikasutus võimalik sihiliste verbidega, nagu *parandama*, terviku-osa suhte korral (*Kohvril on lukk parandatud*). Siin aitab kaasa eesti keelele omane metafoor TERVIK ON OSA OMANIK (Metslang 2001), mida näitab eelneva näitelause vormisarnasus lausega *Kohvril on lukk*.

Verbi ähvardama muutumine modaalseks. Bernd Heine ja Tania Kuteva (2006: 79–95) on esitanud saksa verbi *drohen* 'ähvardama' neljaetapilise muutumise sisukast verbist modaalseks. Esitame nende näited koos eesti tõlgetega, millest ilmneb samade nihete olemasolu ka eesti keeles (Metslang 2009: 61–62).

I. *ähvardama* on sisukas verb, subjekt (ähvardaja) on elusolend: *Karl droht seinem Chef ja Karl ähvardab oma ülemust.*

II. Subjekt on mingi ebameeldiv sündmus või loodusnähtus (nt katastroof), verbi tähenduseks on selle tõenäoline saabumine: *Uns droht eine Katastrophe ja Meid ähvardab katastroof.*

III. Lisandub infinitiivvormis sündmus (nt üleujutamine), mille tõenäosust väljendatakse: *Das Hochwasser droht die Altstadt zu überschwemmen ja Suurvesi ähvardab vanalinna üle ujutada.*

IV. Subjekt on elusolend, kuid ta ei ähvarda kedagi, vaid tõenäoliselt toimub temaga see, mida infinitiivvormis verb märgib, nt mees jääb haigeks: *Mein Mann droht krank zu werden ja Mu mees ähvardab haigeks jääda.*

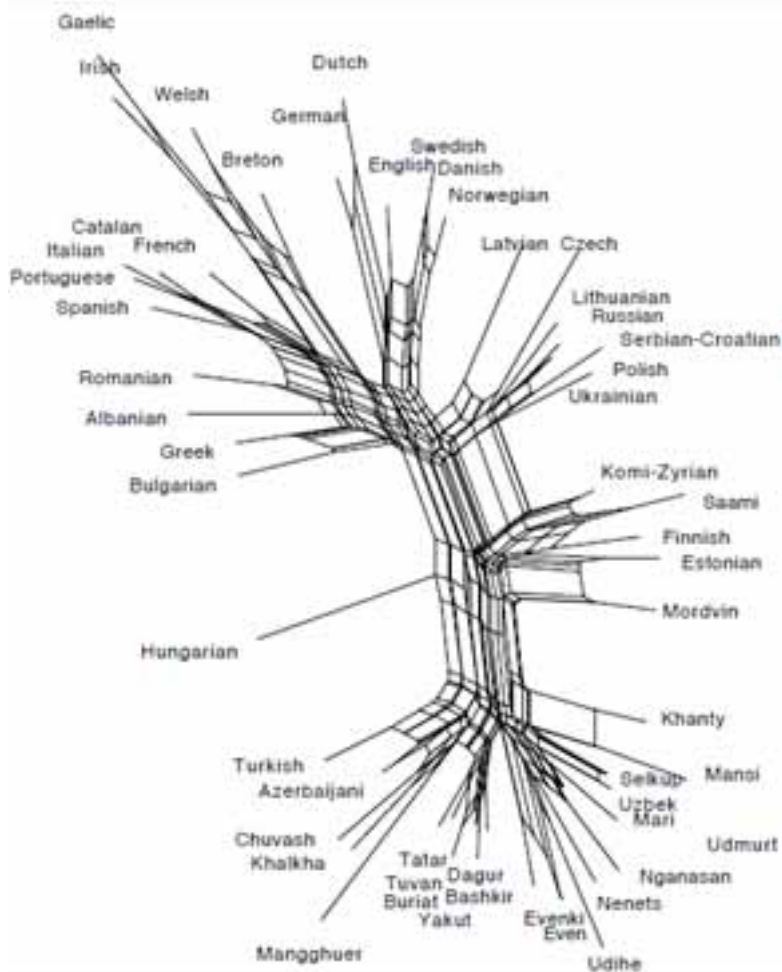
Eesti keel Euroopa keelena: muutlik perifeeria

Keelte ühis- ja erijooni võrreldes tuleb arvestada, et teadmised nende kohta on alati piiratud võrreldes keelesüsteemi rikkusega. Nii SAE 12 tunnusoont kui ka keeleatlase WALS ainestik (2679 keelt ja 192 struktuurijoont) on valik, mille suurenedes võib pilt muutuda. Muutuda võib ka pilt eesti keelest, mis on WALSis esindatud 60 struktuurijoonega, mida koostajad on allikatest leidnud. Nii on seal arvestamata murdekeel ja muud keelevariandid, millele tüpologia on hakanud järjest rohkem tähelepanu pöörama (eesti keele kohta vt Lindström 2013).

Euraasia keelte vahelisi kaugusi WALSi 2008. aasta versiooni põhjal näitab joonis 4. Näeme eesti keelt paigutumas koos soome keele ja mitme muugi sugulaskeelega üsna keskele idapoolsete ja läänepoolsete keelte vahelal. Nagu on märkinud Rootsi lingvist Östen Dahl (2008: 555): „elades aastatuhandeid koos ümber Läänemere, on uurali ja indoeuroopa keeled [...] üksteisele lähenenud; samas on siinsed uurali keeled kaugenenud oma ida sugulaskeeltest.”

Väljakujunenud struktuurijooned ja nende levik peegeldavad pikaajalisi arengusuundi ja kontakte, mis olid inimeste ja keelte vahel möödunud aastasadadel toleaegete liikumis- ja sidepidamisvõimaluste juures.

Joonis 4. Euraasia keelte vahelised kaugused WALS 2008 põhjal (Cysouw 2009)

Nüüdisajal, mil keelte kontaktid on mõõtmatult tihedamad ja inglise keelest on saanud ülemaailmne *lingua franca*, toimuvad muutused kiiremini. Ka eesti keeles on järjest enam hakanud levima mallid, mida tõenäoliselt toetab tihe kontakt inglise keelega, nagu progressiivtarind (*Nagu ikka on palju põnevat juhtumas ka linnaruumis.*) ja HAVE-verbiga omamistarind (*Üha suuremat tähtsust omavad soomlaste jaoks alternatiivsed usundid.*)

(Metslang 2006b).^[3] Viimase tõi juba 20. sajandi alguses eesti keelde Johannes Aavik, luues kaks sihilist omamisverbi: sõnast *oma* tuletatud verbi *omama* ja inglise verbi *have* eeskujul moodustatud tehistüvelise verbi *evima*.

Uute kontaktivõimaluste baasil kujunevad uued kontaktialad, kus geograafilisel lähedusel võib olla senisest väiksem roll. Meie huvi on jälgida, kuhu kuulub eesti keel neis uuenevates areaalides.

Eesti keel Läänemere areaali keelena

Läänemere ümbruses kõneldavad keeled kuuluvad mitmesse keelerühma: siin on läänemeresoome keeli, balti keeli (läti, leedu), germaani keeli (rootsi, norra, saksa), slaavi keeli (vene, poola), ka üks turgi keel (Leedus kõneldav karaiimi keel). Neil keeltel on mitmesuguseid ühisjooni, mille põhjusteks võivad olla nii keelte sugulus, pikaajalised keelekontaktid kui ka keeltesisesed sarnased muutused.

Läänemere-äärsete keelte ühisjooned ja küsimus võimalikust keeleliidust on köitnud keeleuurijate tähelepanu pikka aega (vt nt Stolz 1991; Raukko, Östman 1994; Klaas-Lang, Norvik 2014). On siiski jõutud arusaamisele, et ühtset ühisjooni koondavat ala, mida saaks pidada keeleliiduks, siin ei ole, pigem on tegemist kontaktide kattumise alaga, kus ühisjooned jaotuvad mitmeti (Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001: 624–626; Wälchli 2011).

Läänemere areaali keeltes leidub eripäraseid jooni, mida mujal esineb vähe. Rootsi lingvistid Maria Koptjevskaja-Tamm ja Bernhard Wälchli (2001) on välja toonud 13 Läänemere areaalis levinud struktuurijoonte rühma. Vaatleme mõningaid neist allpool eesti keele vaatenurgast.

Mitmussõnad (*pluralia tantum*), nagu *püksid*, *käärid*, *pulmad* jms. Mitmussõnad olid tavalised indoeuroopa algkeeles, Läänemere areaalis levisid nad balti ja slaavi keelte eeskujul. Mujal on nad vähe levinud. Aja jooksul on nende kasutus taandunud, sh eesti keeles saksa keele mõjul. Soome keeles aga on lisaks tuttavlikele sõnadele, nagu *housut* 'püksid', *sakset* 'käärid', *hääät* 'pulmad', mitmuses ka sellised sõnad nagu *rahat* 'raha', *tanssiaiset* 'tantsupidu', *juhlat* 'pidu' jm.

[3] Näited korpusest etTenTen

Sihitise ja aluse käändevaheldus. Paljudes keeltes on grammatilisel objektil ja subjektil kummalgi oma kindel kääne: objekt on akusatiivis, subjekt nominatiivis. Läänemere ümbruse keeltes asi nii lihtne ei ole, seal saab mõlemat vormistada mitmel moel: omastavas käändes sihitisega lause (*Ma ostsin raamatu*) näitab, et raamat on ära ostetud, osastava käände puhul on jutt hetkest, kui ostmine oli pooleli (*Ma ostsin raamatut*); eitavas olemasolulauses on alus osastavas käändes (*Lauai ei ole raamatut*), jaatavas lauses võib see olla nimetavas (*Lauai on raamat*). Selliseid vaheldusi leidub ka nt soome keeles, balti keeltes ja mõnes slaavi keeles. Nt leedu keeles leiame laused *Jis davė man knyga* 'ta andis mulle raamat-ACC' ja *Jis nedavė man knygos* 'ta ei andnud mulle raamat-GEN' (Klaas 1998: 49); vene keeles aga *Na stole kniga* 'Lauai [on] raamat-NOM' ja *Na stole net knigi* 'lauai ei [ole] raamat-GEN'. Tegemist on arvatavasti keelte vastastikuste mõjutustega, sest ühte lähteallikat vaheldumisele ei ole leitud.

Öeldistäide/öeldistäitemäärus. Ka siin on tegemist sama funktsiooni vormistamisega mitmes käändes. Eesti keeles võib kasutada nimetavat (*Ta on Eesti saadik Lätis*), saavat (*Ta on Eesti saadikuks Lätis*) või olevat käänat (*Ta töötab Eesti saadikuna Lätis*). Soome keeles esineb nominatiivi kõrval ka essiiv (*Hän on Viron lähettiläänä Latviassa*), vene keeles aga instrumentaal (*On rabotaet poslom Ėstonii v Latvii*). Vormi valik sõltub mitmest asjaolust, nagu oleku rohkem või vähem püsivast iseloomust, lause tegusõnast jne (Erelt, Metslang 2003).

Üldküsilause vormistamine. Jaatavat või eitavat vastust ootavat küsimust vormistatakse kahel põhilisel viisil: küsipartikliga lause alguses või lõpus ja inversiooniga (Metslang 2010) (vt joonis 5). Läänemere areaalis on levinud partikliga vormistus, mida leidub läänemeresoome keeltes, saami keeles, balti keeltes, aga ka näiteks vene ja poola keeles. Sageli on partikkel lause alguses nagu eesti (*Kas ta tuleb?*), liivi (*Voi ta tulāb?*), läti, leedu keeles (*Ar jis ateis?* (Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001: 712)). Inversiooniga küsilause esineb germaani ja slaavi keeltes, aga ka näiteks eesti keeles (*Oled sa täna kodus?*) tõenäoliselt SAE-keelte mõjul.

Info vahendatust väljendav verbivorm. Viimasel ajal on tüpoloogias huvi tekitanud evidentsiaalsuse kategooria, mis väljendab seda, kas lausega edastatav info põhineb kõneleja enese kogetul või millelgi muul. Euroopas on kaks piirkonda, kus seda grammatiliselt väljendatakse: Läänemere ümbrus ja Balkani poolsaar (vt Kehayov 2009), aga evidentsiaalsust väljendavaid verbivorme leidub ka paljudes Aasia (nt jaapani, ainu, nivhi, tamili)

ja Ameerika keeltes (nt kaiova, dakota, hiškarjana, jupiki). Eesti keeles on kaudsuse väljendamise vahendeid mitmeid, spetsiaalseks morfoloogiliseks vahendiks on kaudne kõneviis (*Ta töötavat palju*). Samalaadseid verbivorme leidub ka liivi ning balti keeltes, nt leedu keeles väljendab sama konstruktsioon *Jis daug dirbąs* 'tema palju töötav' (Klaas-Lang, Norvik 2014). Tõenäoliselt on kaudse kõneviisi levik alguse saanud läänemeresoome keelte lõunarühmast.

Eesti keeles on esindatud lisaks enamik muidki Koptjevskaja-Tamme ja Wälchli (2001) väljatoodud jooni. Nõnda võib eesti keelt lugeda Läänemere areaali kesksete keelte hulka.

KUHU SIIS KUULUB EESTI KEEL?

Staatika vaatenurgast, väljakujunenud struktuuride poolest, on eesti keel seniste andmete põhjal esiteks läänemeresoome keel, kandes endas põhilisi ühiseid struktuurijooni; teiselt poolt ka Euroopa keel, sisaldades Euroopa keeltes levinud põhilisi kategooriaid ja malle, kuid jäädes Euroopa keskmisest standardist välja. Läänemere areaalis on aga eesti keel üks keskseid keeli, milles on olemas enamik piirkonnas levinud jooni. Võrreldes soome keelega on eesti keel SAEle veidi lähemal ja Läänemere areaalis veidi keskem.

Keele dünaamika vaatenurgast on märgata eesti keele ühiseid arengusuundi muude Euroopa keeltega ning SAE-päraste joonte levimist keelekasutuses. Üleilmastumine, infoajastu, inimeste vaba liikumine kiirendavad keeltes toimuvaid protsesse ja rühmitavad areaale ümber.

LÜHENDID

ACC akusatiiv
GEN genitiiv
NOM nominatiiv

KIRJANDUS

van der Auwera, Johan 2011. Standard Average European. – The Languages and Linguistics of Europe: A Comprehensive Guide. B. Kortmann, J. van der Auwera (toim). Berlin: de Gruyter Mouton, 291–306.

- Comrie, Bernard, Kuteva, Tania 2013. Relativization on Subjects. – WALS 2013. <http://wals.info/chapter/122> (vaadatud 08.06.2014).
- Cysouw, Michael 2009. The Eurasian network. An MDS map based on World Atlas of Language Structures. <http://uralicwals.pbworks.com/> (vaadatud 08.06.2014).
- Dahl, Östen 2000. The grammar of future time reference in European languages. – Tense and aspect in the languages of Europe. Ö. Dahl (toim). Berlin: de Gruyter, 309–328.
- Dahl, Östen 2008. Kuinka eksoottinen suomen kieli on? – Virittäjä 4, 545–559.
- Dryer, Matthew S. 2013. Polar Questions. – WALS 2013. <http://wals.info/chapter/116> (vaadatud 08.06.2014).
- Erelt, Mati, Metslang, Helle 2003. Case marking of the predicative in Estonian. – *Linguistica Uralica* 3, 166–174.
- Erelt, Mati, Metslang, Helle 2008. Kogēja vormistamine eesti keeles: nihkeid SAE perifeerias. – *Emakeele Seltsi Aastaraamat* 53 (2007). Tallinn: Emakeele Selts, 9–22.
- Haspelmath, Martin 2001. The European linguistic area: Standard Average European. – *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*. Vol. 2. M. Haspelmath, E. König, W. Oesterreicher, W. Raible (toim). New York: Walter de Gruyter, 1492–1510.
- Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge etc: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2006. *The Changing Languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, Bernd, Nomachi, Motoki 2010. Is Europe a Linguistic Area? – *Grammaticalization in Slavic Languages: From Areal and Typological Perspectives*. (Slavic Eurasian Studies 23.) M. Nomachi (toim). Hokkaido University.
- Iggesen, Oliver A. 2013. Number of Cases. – WALS 2013. <http://wals.info/chapter/49> (vaadatud 08.06.2014).
- Kehayov, Petar 2008. *An Areal-Typological Perspective to Evidentiality: the Cases of the Balkan and Baltic Linguistic Areas*. (Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Klaas, Birute 1999. Dependence of object case on the semantics of the verb in Estonian, Finnish and Lithuanian. – *Estonian: Typological Studies III*. M. Erelt (toim). Tartu, 47–83.
- Klaas-Lang, Birute, Norvik, Miina 2014. Balti areaali tüpoloogilistest sarnasustest: morfosüntaks. – *Keel ja Kirjandus* 8–9, 590–608.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria, Wälchli, Bernhard 2001. The Circum-Baltic languages: An areal-typological approach. – *The Circum-Baltic Languages*, Vol. 2. Grammar and Typology. Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm (toim). Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 615–629, 724–733.
- Laanest, Arvo 1975. *Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Lindström, Liina 2013. Between Finnic and Indo-European: Variation and change in the Estonian experiencer-object construction. – *The Diachronic Typology*

- of Non-Canonical Subjects. I. A. Seržant, L. Kulikov (toim). Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 141–164.
- Lindström, Liina, Tragel, Ilona 2010. The possessive perfect construction in Estonian. – *Folia Linguistica* 44, 371–399.
- Matthews, Peter H. 2007. *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Metslang, Helle 1996. The developments of the futures in the Finno-Ugric languages. – Estonian: Typological Studies I. M. Erelt (toim). Tartu, 123–144.
- Metslang, Helle 2001. Metafoorid grammatikas. – *Keele kannul: pühendusteos Mati Erelti 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001*. R. Kasik (koost ja toim). Tartu: Tartu Ülikool, 222–231.
- Metslang, Helle 2006a. Grammatisatsiooniteooriast tänase pilguga. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. I. Tragel, H. Öim (toim). (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7.) Tartu, 176–195.
- Metslang, Helle 2006b. Predikaat ajastut kogemas. – *Keel ja Kirjandus* 9, 714–727.
- Metslang, Helle 2009. Estonian grammar between Finnic and SAE: some comparisons. – *Language Typology and Universals (STUF)*, Vol. 62, 1/2, 49–71.
- Metslang, Helle 2010. Isepäine üldküsilause. – *Emakeele Seltsi Aastaraamat 55 (2009)*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, 119–137.
- Metslang, Helle, Habicht, Külli, Pajusalu, Karl 2011. Developmental paths of interrogative particles: the case of Estonian. – *Folia Linguistica Historica* 32, 149–188.
- Pajusalu, Renate 1997. Is there an article in (spoken) Estonian? – Estonian: typological studies II. M. Erelt (toim). Tartu, 146–177.
- Raukko, Jarno, Östman, Jan-Ola 1994. *Pragmaattinen näkökulma itämeren kieli-alueeseen*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Seržant, Ilja A. 2012. The so-called possessive perfect in North Russian and the Circum-Baltic area. A diachronic and areal account. – *Lingua* 122/4, 356–385.
- Stolz, Thomas 1991. *Sprachbund im Baltikum? Estnisch und Lettisch im Zentrum einer sprachlichen Konvergenzlandschaft*. (Bochum-Essener Beiträge zur Sprachwandelforschung XIII.). Bochum: Brockmeyer.
- Torn-Leesik, Reeli 2009. The voice system of Estonian. – *Language Typology and Universals (STUF)* 62, 1/2, 72–90.
- Vakk, Feliks 1984. *Miks just nõnda? Peotäis tekkelugusid ja uudistavaid lühimatku eesti fraseoloogia radadelt*. Tallinn: Valgus.
- WALS 2013. *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. M. Haspelmath, M. S. Dryer, D. Gil, B. Comrie (toim). <http://wals.info> (vaadatud 01.06.2014).
- Whorf, Benjamin Lee 2010. *Keel, mõtlemine ning tegelikkus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Wälchli, Bernhard 2011. The Circum-Baltic languages. – *The Languages and Linguistics of Europe: A Comprehensive Guide*. B. Kortmann, J. van der Auwera (toim). Berlin: de Gruyter Mouton, 325–340.

RAHVUSVAHELISED RAHVUSTEADUSED

KORPUSEMATERJAL

etTenTen <http://www.keelevceb.ee/> (vaadatud 9.6.2013).